

Gdzie jeśli nie w rodzinie? - deinstytucjonalizacja pieczy zastępczej.

Joanna Luberadзка-Gruca

Tło deinstytucjonalizacji

Kwestia deinstytucjonalizacji jest obecna w dyskusji o przyszłości społeczeństwa już od wielu lat. W tym czasie powstało wiele dokumentów, które się do niej odwołują, a także bez trudu odnaleziono jej echa w dokumentach już istniejących o wysokiej randze. W przypadku Polski można je znaleźć w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Kodeksach czy Ustawach. Najważniejszym argumentem za deinstytucjonalizacją jest poszanowanie godności człowieka, uznanie jego wartości i autonomii, niezależnie od jego wieku, stanu zdrowia czy aktualnej sytuacji.

W niniejszym tekście skoncentrowano się na wycinku procesu deinstytucjonalizacji, który dotyczy obszaru pieczy zastępczej. Należy jednak zauważyć, że deinstytucjonalizacja to dużo szersze pojęcie obejmujące przenikające się obszary wsparcia dla osób z niepełnosprawnością, zagrożonych problemem bezdomności, seniorów, zagrożonych kryzysem zdrowia psychicznego oraz szerzej rozumianego, niż tylko piecza zastępcza, obszaru rodzina, dzieci i młodzież. W zasadzie nie da się rozpatrywać deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej bez szerszego kontekstu, który jest związany także z tym jaki los czeka dzieci poddane instytucjonalizacji, kiedy staną się już dorosłe.

W treści projektu z 2020 roku “Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu, Aktualizacja 2021-2017 z perspektywą do roku 2030” możemy przeczytać za “Ogólnoeuropejskimi wytycznymi dotyczącymi przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności”, że deinstytucjonalizacja to przejście z opieki instytucjonalnej do opieki rodzinnej i środowiskowej, co jest zgodnie z założeniami w tym zakresie przyjętym zarówno na szczeblu UE, jak i w polskiej krajowej polityce społecznej¹. Określenie to dosyć wąsko opisuje złożony proces deinstytucjonalizacji jednak podkreśla najważniejszy aspekt tego procesu, jakim jest potrzeba opieki rodzinnej i środowiskowej. Ludzie rodzą całkowicie zależni od innych i aby przetrwać potrzebują innych ludzi. Nie są zdolni do samodzielnej egzystencji.

Według danych GUS za rok 2019 4% dzieci powierzonych do instytucji pieczy zastępczej posiada obojga rodziców. Jak podkreśla dr Ross Campbell, psychiatra amerykański, autor wielu książek na temat wychowywania dzieci, “żeby dziecko mogło w pełni rozwinąć swój potencjał musi czuć, że rodzice je kochają i naprawdę się o nie troszczą.”² Idealną sytuacją jest ta, w której to rodzice biologiczni stają na wysokości zadania, jednak w sytuacji, kiedy nie mogą w danym momencie otaczać

¹ Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu, Aktualizacja 2021-2017 z perspektywą do roku 2030, <https://www.gov.pl/web/rodzina/projekt-uchwaly-rady-ministrow-w-sprawie-przyjecia-krajowego-programu-przeciwdzialania-ubostwu-i-wykluczeniu-spolecznemu-aktualizacja-2021-2027-z-perspektywa-do-roku-2030>, dostęp 18 lutego 2021 r.

² I. Koźmińska, Czy umiemy kochać dzieci? - Wywiad z dr Rossem Campbellem, <https://calapolskacztyadzieciom.pl/dla-rodzicow/o-wychowaniu/czy-umiemy-kochac-dzieci/>, Fundacja ABCXXI, dostęp 17 lutego 2021 r.

opieką swoich dzieci lub nie chcą, ich miejsce muszą zająć inni znaczący dorośli, którzy sprawią, że dziecko rzeczywiście otrzyma szansę na rozwinięcie tego potencjału.

Ta potrzeba wymusza, w sytuacji powierzenia dziecka poza rodzinę biologiczną, poszukiwanie opieki w jego otoczeniu (bliższej lub dalszej rodzinie oraz innych osobach ważnych dla dziecka) lub wśród osób z nim niezwiązanych. Opieka instytucjonalna (bez względu na rodzaj i liczebność instytucji) nie jest tutaj oceniana jako lepsza lub gorsza, ale jako forma, w której dziecko nie może otrzymać takiej codziennej relacji, której potrzebuje do osiągnięcia pełni swojego rozwoju. Warto jednak zauważyć, że wiele instytucji dokłada starań w budowaniu pozytywnych relacji pomiędzy dzieckiem a jego bliskimi, jednak powodzenie tych działań zależy w dużej mierze od postawy samych dorosłych.

Zgodnie z koncepcją Johna Bowlby³ więzi stabilizują się w pierwszych latach życia dziecka i mają wpływ na cały jego późniejszy przebieg. Styl przywiązania ma wpływ na relacje z innymi ludźmi, samoocenę, odporność na stres, a nawet stan zdrowia czy układ immunologiczny. Na podstawie badań porównawczych *“Pozytywne i negatywne doświadczenia życiowe a zmiany wewnętrznych modeli przywiązania”*⁴ wskazano, że możliwe jest wpływanie na pozabezpieczny

³ J. Bowlby, *Przywiązanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007

⁴ L. Cierpiałkowska, P. Konieczny, *Pozytywne i negatywne doświadczenia życiowe a zmiany wewnętrznych modeli przywiązania – badania porównawcze*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Biologii, Instytut Biologii i Ewolucji Człowieka 2020

styl przywiązania, który występuje częściej u dzieci powierzonych do pieczy zastępczej niż u ich rówieśników. Wpływ ten opiera się na bezpiecznej relacji z dorosłym i może przynieść pozytywne skutki dla rozwoju dzieci i ich przyszłości “na skutek bardziej pozytywnych doświadczeń w relacjach z ważnymi osobami i przy podejmowaniu decyzji na rzecz ochrony przed zdarzeniami negatywnymi.”⁵ W kontekście tych badań, ale także wielu innych podobnych, stworzenie dziecku możliwości wychowywania się w rodzinie, która odpowiada na wszystkie jego potrzeby, stanowi także inwestycję w przyszłość naszego społeczeństwa. Jeżeli nie jest możliwe zapewnienie dziecku adekwatnej i troskliwej opieki jego rodziców, potrzebne są inne ważne dla niego osoby, które mogą wejść w tę rolę i odpowiedzieć na jego naturalną potrzebę więzi i poczucia bezpieczeństwa. “Dzieci wychowujące się w tak funkcjonujących placówkach (*od autorki: sztywnych, kierujących się regulaminami i systemami kar i nagród oraz hermetycznych*) nabywają parametrów tożsamościowych, które można określić jako tożsamość wychowanka instytucji. W związku z tym nie potrafią w dorosłym życiu, po opuszczeniu placówki, funkcjonować w powszechnie akceptowanych rolach życiowych i społecznych, gdyż w trakcie instytucjonalnego pobytu nie są przygotowywane do odgrywania tych ról (roli chłopca lub dziewczyny, kolegi lub koleżanki, ucznia lub uczennicy, młodego

⁵ Tamże s. 19

mężczyzny lub młodej kobiety, a w przyszłości – męża lub żony, ojca lub matki, pracownika, młodego obywatela itp.).”⁶

Dobre wyposażenie dziecka na dorosłą część jego życia to także samodzielne i dobre funkcjonowanie jako rodzic czy pracownik.

Gdzie jesteśmy i dokąd zmierzamy

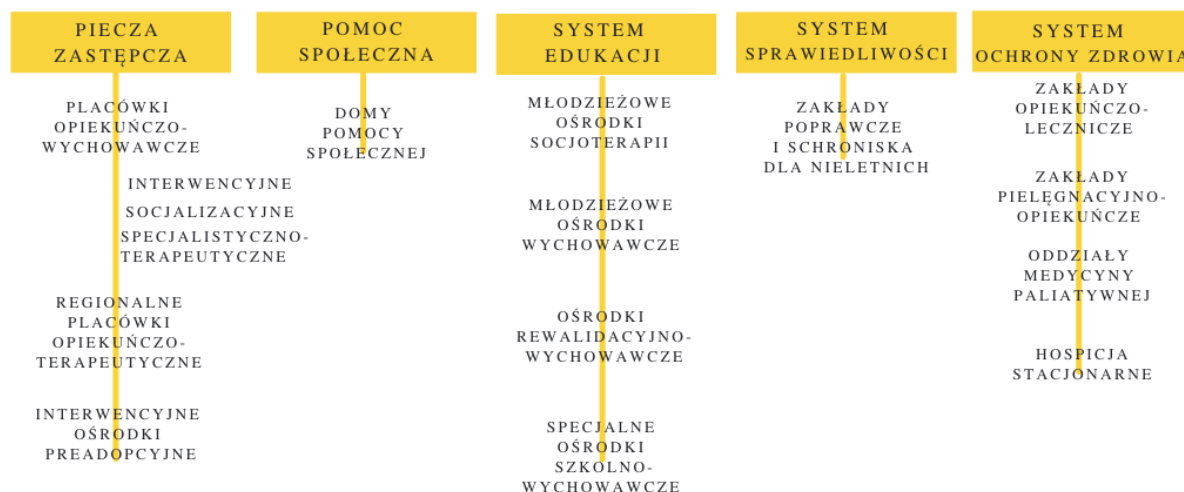
Zgodnie ze „*Standardami pobytu dzieci w pieczy zastępczej w zakresie opieki i wychowania*” ogłoszonymi w 2015 roku przez rzecznika Praw Dziecka Marka Michalaka “podstawowym celem pracy opiekuńczo-wychowawczej jest realizacja prawa dziecka do życia w rodzinie – własnej lub w innym, trwałym środowisku rodzinnym”⁷.

Dzieci są pod opieką wielu instytucji opieki całkowitej. Na poniższym schemacie przedstawiono systemy, w których one działają oraz rodzaje instytucji w poszczególnych systemach. W schemacie nie uwzględniono placówek opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego, z których większość jest bardziej zbliżona do rodziny niż instytucji.

⁶ *Standardy ochrony praw dziecka* pod red. M. Michalaka, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2018, s. 20

⁷ *Tamże* s. 37

INSTYTUCJE OPIEKI CAŁKOWITEJ DLA DZIECI

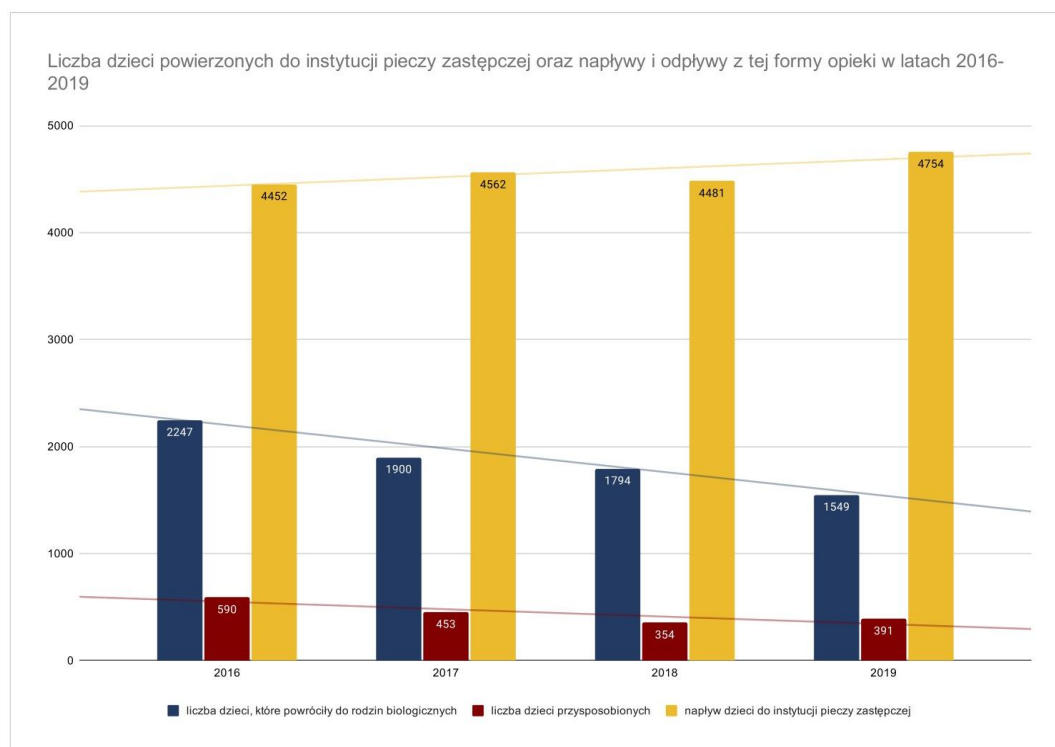

Źródło: Opracowanie własne na podstawie schematu z publikacji „Deinstytucjonalizacja placówek opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą w województwie łódzkim”⁸

W instytucjach pieczy zastępczej w Polsce według danych na koniec roku 2019 przebywa blisko 15.500 dzieci (bez placówek typu rodzinnego). W ciągu ostatnich 5 lat udało się tą liczbę zmniejszyć o niewiele ponad 1.000. Instytucje pieczy zastępczej opuściło w 2019 roku 1.549 dzieci powracając do rodzin biologicznych, 391 wychowanków zostało przysposobionych, a 2.466 pełnoletnich wychowanków się usamodzielniało. Równocześnie 4.754 dzieci napłynęło do placówek z rodzin biologicznych. Warto te dane zobaczyć na przestrzeni kilku ostatnich lat, co pozwala ocenić czy i ewentualnie jak zmieniają się trendy w zakresie pobytu oraz napływów i odpływów dzieci z pieczy zastępczej. Obrazuje to poniższy wykres, na którym widać,

⁸ A. Golczyńska-Grondas, M. Błaszczuk, *Deinstytucjonalizacja placówek opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą w województwie łódzkim*, Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, Łódź 2020, s. 64

że nie ma trwałego trendu zmniejszenia napływu dzieci do instytucji pieczy zastępczej, natomiast widoczny jest wyraźny trend spadkowy liczby powrotów z instytucji do rodzin biologicznych i przysposobień.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z lat 2016-2019 z Informacji Rady Ministrów o realizacji w roku 2019 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2020 r. poz. 821).

Dane te wskazują na konieczność wnikliwego przeanalizowania zarówno napływów dzieci do instytucji, jak i powodów, dla których dzieci nie wracają do rodzin biologicznych. Jak twierdzi Alina Prusinowska-Marek, która prowadziła badania nad tymczasowością pieczy zastępczej “bez zaangażowania i pracy własnej rodziców

dziecka nad zmianą sposobu funkcjonowania rodziny działania instytucjonalne na rzecz reintegracji rodziny nie będą miały większego znaczenia.”⁹

Warto równocześnie odnotować, że skuteczne wsparcie dla rodzin wieloproblemowych może spowodować i często powoduje, że kiedy dzieci muszą zostać odebrane z rodziny, jest ona w tak głębokim kryzysie, że prawdopodobieństwo powrotu znacząco maleje. Stanowi to także kolejną przesłankę dla ścisłej współpracy pomiędzy gminą a powiatem, ponieważ tylko uspojnienie działań pozwoli na ich większą efektywność, ale także na podejmowanie decyzji w jak najlepszym interesie osób wspieranych, w szczególności dzieci.

Wśród wychowanków instytucji pieczy zastępczej osoby posiadające prawne potwierdzenie niepełnosprawności, stanowiły 11,8% wychowanków (2,0 tys. osób), natomiast przewlekłe chorzy, których choroba trwała sześć miesięcy lub dłużej – 12,8% wychowanków (2,1 tys. osób).¹⁰ Dzieci z niepełnosprawnością przebywają więc nie tylko w placówkach specjalistyczno-terapeutycznych działających na poziomie powiatu (na 31 grudnia 2019 roku 479 wychowanków) oraz w regionalnych placówkach opiekuńczo- terapeutycznych działających na poziomie województwa (na 31 grudnia 2019 roku 309 wychowanków).

⁹ A. Prusinowska-Marek, *Praktyka sądowa w zakresie realizacji zasady tymczasowości pieczy zastępczej – raport z badań*, Prawo rodzinne, Warszawa 2018, s. 124

¹⁰ *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2019 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020, s. 22

Nie można nie odnotować faktu, że dzieci w placówkach pieczy zastępczej to zaledwie połowa tych, które przebywają w instytucjach pobytu całodobowego i najczęściej długoterminowego. Według szacunków mniej więcej drugie tyle dzieci przebywa w instytucjach innych systemów: pomocy społecznej, zdrowia czy edukacji. Szczególnie trudna jest sytuacja dzieci pozbawionych opieki rodziców i równocześnie chorych i z niepełnosprawnością, które w instytucji często muszą spędzić całe swoje życie. W kontekście tych przesłanek budzi wątpliwości spójność działań w obszarze polityki społecznej, gdyż miejsca w rodzinnej pieczy zastępczej dla tych dzieci powinno się szukać przede wszystkim w dedykowanym im rodzinach zastępczych zawodowych specjalistycznych, których na koniec 2019 roku było w Polsce 251 i których liczba w ciągu ostatnich 5 lat wzrosła w skali kraju o 6. Jest to forma rodzinnej pieczy zastępczej, która wymaga szczególnego wsparcia, ale także stwarzania takich warunków, które zachęcą do podejmowania się opieki nad dziećmi ze specjalnymi potrzebami. W raporcie o deinstytucjonalizacji w województwie łódzkim możemy przeczytać, że “szczególnie zagrożone instytucjonalizacją, w tym instytucjonalizacją na całe życie, są dzieci z niepełnosprawnościami lub „uważane za niepełnosprawne”, które stanowią nawet ponad 1/3 podopiecznych stacjonarnych placówek. Zdarza się, że mimo swojego wieku dzieci z niepełnosprawnościami

umieszczane są w instytucjach dla osób dorosłych, co szczególnie naraża je na wiktymizację.¹¹

Kolejną przesłanką deinstytucjonalizacji, która jest warta rozważenia są usamodzielnienia pełnoletnich wychowanków. W 2019 r. 2.466 pełnoletnich osób opuściło placówki opiekuńczo-wychowawcze, z czego 32% powróciło do swoich rodzin naturalnych, co najczęściej nie jest formą rzeczywistego usamodzielnienia, tylko wyrazem braku konstruktywnych rozwiązań dla tej grupy młodych ludzi, natomiast 51% założyło własne gospodarstwa domowe (w przypadku wychowanków rodzinnej pieczy zastępczej jest to 76%). Według Informacji Rady Ministrów o realizacji Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, zdaje się to świadczyć o gorszym przygotowaniu do startu w dorosłość dzieci – wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej.¹² Według Marka Michalaka, Rzecznika Praw Dziecka w latach 2008-2018, obecne regulacje prawne dotyczące wsparcia małoletnich w przygotowaniu ich do dorosłego życia są niespójne i nieskuteczne i nie stanowią wystarczającego zabezpieczenia dla usamodzielnianej młodzieży.¹³

Nie można tutaj nie odwołać się także do zjawiska „podwójnej instytucjonalizacji”. Jak zauważa Maria Kolankiewicz w artykule „Zasady systemu

¹¹ A. Golczyńska-Grondas, M. Błaszczak, *Deinstytucjonalizacja placówek opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą w województwie łódzkim*, Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, Łódź 2020, s. 6

¹² *Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2019 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, MRiPS, 2020, s. 25.

¹³ *Standardy ochrony praw dziecka* pod red. M. Michalaka, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2018, s. 32

pieczy zastępczej – dylematy praktyki” liczna grupa dzieci, które zostały powierzone do pieczy zastępczej przebywa w całodobowych placówkach resortu edukacji. Wracają one do teoretycznego miejsca pobytu na ogół tylko na czas przerw w edukacji takich jak święta czy wakacje. Część dzieci przebywa tam jeszcze rzadziej, ponieważ są urlopowane na ten czas za zgodą sądu do swoich rodzin biologicznych. Jak twierdzi autorka “w sytuacji dzieci i młodzieży funkcjonujących w tych trzech środowiskach wychowawczych niesłuchanie trudno jest prowadzić zaplanowaną i skoordynowaną pracę wychowawczą, kiedy opiekunowie i wychowawcy ulokowani w różnych, oddalonych od siebie placówkach, nie mają szans na skuteczne porozumienie. Niekiedy nawet wymiana informacji jest iluzoryczna, a zamierzenia wychowawcze niejednolite. Młody człowiek może czuć się zagubiony, ukształtowanie jego poczucia bezpieczeństwa i przynależności wydaje się niemożliwe.”¹⁴ Przykład ten jest kolejnym argumentem za deinstytucjonalizacją, w ramach której konieczne jest uspołnienie działań różnych systemów opieki nad dziećmi, bez czego nie da się prowadzić efektywnych działań, które są ukierunkowane na rzeczywiste wsparcie.

Szczególne miejsce w rozważaniach o przygotowaniu do samodzielnego życia powinny także zajmować przebywające w instytucjach pieczy zastępczej małoletnie matki z dziećmi. Nie jest to duża grupa gdyż według danych na 31 grudnia 2019 r. w placówkach znajdowało się 77 małoletnich matek. Jednak podjęcie i realizowanie roli

¹⁴ M. Kolankiewicz, *Zasady Systemu Pieczy Zastępczej - Dylematy Praktyki* [w:] Problemy opiekuńczo-wychowawcze 2020; 593 (8), Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, s. 31

mamy jest w instytucji dużo trudniejsze niż w rodzinie. Dlatego wydaje się niezwykle ważne tworzenie możliwości dojrzewania dziewcząt do roli mamy w rodzinnej pieczy zastępczej.

W kontekście szczególnych potrzeb dzieci najmłodszych, a także obowiązujących przepisów regulowanych w Ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej od ponad roku (od 1 stycznia 2020 roku) w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (z wyłączeniem placówek typu rodzinnego oraz Interwencyjnych Ośrodków Preadopcyjnych) mogą przebywać wyłącznie dzieci powyżej 10. roku życia (z wyjątkiem sytuacji opisanych w art. 95 ust. 2 przywołanej Ustawy¹⁵). Z przepisów tych wyłączone zostały instytucje dedykowane dzieciom najmłodszym, do ukończenia 1. roku życia, które wymagają specjalistycznej opieki oraz w okresie oczekiwania na przysposobienie nie mogą zostać umieszczone w rodzinnej pieczy zastępczej, Interwencyjne Ośrodki Preadopcyjne, których w 2019 r. działały w Polsce trzy i w których na dzień 31 grudnia 2019 roku przebywało łącznie 34 dzieci (liczba ta nie oddaje rzeczywistej liczby dzieci korzystających z tej formy wsparcia w ciągu roku, która jest znacząco wyższa). Instytucje te budzą kontrowersje, gdyż mimo, że dają możliwość dokładnej diagnozy dziecka i udzielenia mu specjalistycznej pomocy, powodują, że dzieci spędzają pierwsze miesiące swojego życia w placówce bez jednego wiodącego opiekuna, co może przynieść negatywne

¹⁵ Gdy w placówce umieszczona jest matka lub ojciec tego dziecka oraz w innych wyjątkowych przypadkach, szczególnie gdy przemawia za tym stan zdrowia dziecka lub dotyczy to rodzeństwa (Dz. U. 2011 Nr 149 poz. 887)

konsekwencje dla ich dalszego rozwoju, nawet mimo wprowadzania do opieki nad maluchami dodatkowych osób - wolontariuszy. Wydaje się, że dużo bardziej adekwatnym działaniem byłoby wykorzystanie zasobów tego typu ośrodków do wsparcia w diagnozie i terapii dzieci przebywających w zawodowych rodzinach zastępczych o charakterze pogotowia rodzinnego. Takich rodzin na koniec 2019 roku było w Polsce 455 i ich liczba w ciągu ostatnich 5 lat spadała.

Według badania jednorazowego dotyczącego procesu deinstytucjonalizacji przeprowadzonego przez Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej w 2019 roku w placówkach opiekuńczo-wychowawczych przebywało 3.043 dzieci poniżej 10. roku życia. Większość z nich razem ze starszym rodzeństwem lub z powodu braku wolnych miejsc w pieczy rodzinnej. Mimo, że powody te są zgodne z przepisami obecnie obowiązującej Ustawy wskazują, że po wejściu jej w życie podejmowane działania, zarówno na poziomie państwa, jak i poszczególnych samorządów, były niewystarczające, aby stworzyć alternatywę do opieki instytucjonalnej i realizować w praktyce proces deinstytucjonalizacji. Rząd nie prowadzi badań własnych nad barierami w rozwoju rodzinnej pieczy zastępczej, a wnioski z tych, które prowadzą organizacje pozarządowe czy ośrodki badawcze pozostają jak dotąd bez większego wpływu na legislację i podejmowane decyzje. Jediną próbą skonsumowania tych wniosków i przynajmniej częściowego wdrożenia ich w życie było przygotowanie w 2018 roku Rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o wspieraniu rodziny i

systemie pieczy zastępczej¹⁶, który jednak był procedowany tylko do I czytania w Sejmie.

Potrzeba rozwijania rodzinnej pieczy zastępczej i uczynienia z niej realnej alternatywy dla opieki w instytucjach jest dostrzegana od wielu lat przez ekspertów i badaczy. W 2006 roku oceniając skuteczność procesu usamodzielnienia wychowanków autorzy publikacji *“System opieki zastępczej w Polsce – ocena funkcjonowania na przykładzie procesu usamodzielniania wychowanków”* wskazywali, że “wyraźnie dostrzegana jest potrzeba rozwijania rodzinnych form opieki zastępczej. Dają one wychowankom poczucie bezpieczeństwa, różne formy wsparcia, z bardzo istotnym wsparciem emocjonalnym włącznie. Rodzinne formy opieki kształtują innych wychowanków – bardziej świadomych swoich celów, bardziej realistycznie oceniających siebie i swoje możliwości, potrzeby, oczekiwania.”¹⁷

Powodzenie procesu deinstytucjonalizacji jest możliwe tylko dzięki synergii efektywnego wspierania rodziny z rozwojem i wzmocnieniem rodzinnej pieczy zastępczej. Wydaje się to szczególnie istotne w kontekście danych GUS¹⁸, które wskazują, że aż 63% rodziców zastępczych ukończyło 51 rok życia. Nawet biorąc pod uwagę, że część z nich to rodziny spokrewnione, w których spora grupa to osoby powyżej 70 lat i tak należy poważnie rozważyć przyszłość rodzinnej pieczy zastępczej.

¹⁶ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Druk nr 3023, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3023>, 2018, dostęp: 17 lutego 2021 r.

¹⁷ A. Kwak A., M. Rymśa, *System opieki zastępczej w Polsce – ocena funkcjonowania na przykładzie procesu usamodzielniania wychowanków*, ISP, Warszawa 2006, s. 7.

¹⁸ *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2019 r.*, GUS, Warszawa 2020, s. 26

Rozważając system opieki nad dzieckiem i rodziną w kontekście deinstytucjonalizacji trzeba spojrzeć na obecną strukturę rodzinnej pieczy zastępczej. Ponad 63% rodzin zastępczych w Polsce to rodziny spokrewnione, ponad 29% rodziny niezawodowe, a zaledwie 5,8% to rodziny zawodowe i 1,8% rodzinne domy dziecka.¹⁹

RODZINNA PIECZA ZASTĘPCZA

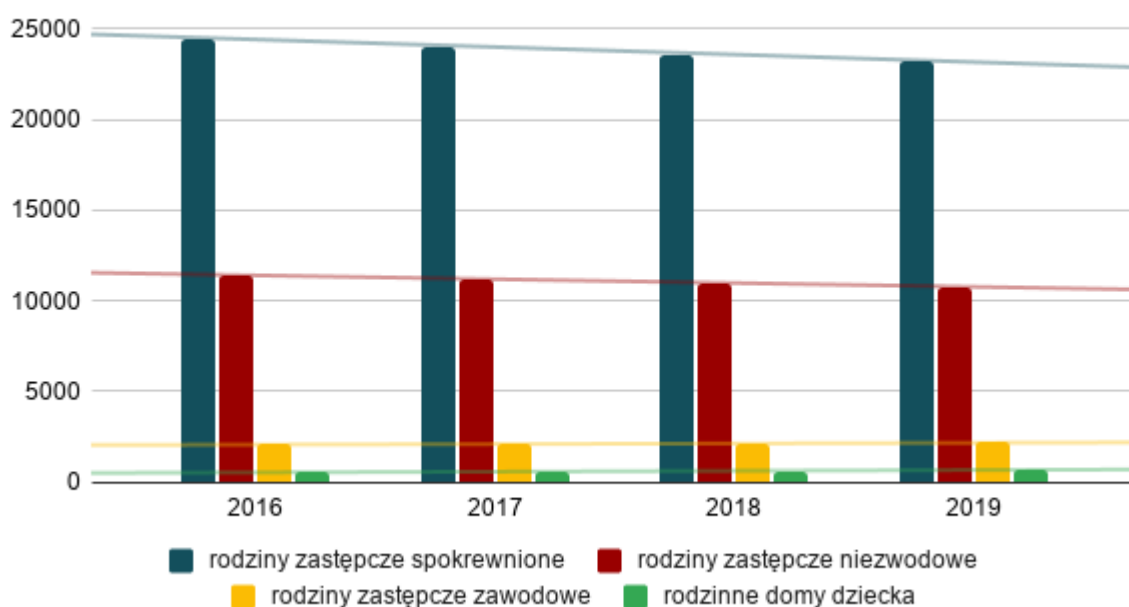
Źródło: opracowanie własne

Na poniższym wykresie obrazującym liczbę rodzinnych form pieczy zastępczej na przestrzeni lat widoczny jest trend spadkowy jeśli chodzi o rodziny spokrewnione, co wymagałoby dokładnej analizy, gdyż krewni dziecka - dziadkowie lub rodzeństwo, osoby mu bliskie, które często i tak wspierały je przed

¹⁹ Tamże s. 25

powierzeniem do pieczy, stanowią ważny zasób systemu, o ile oczywiście spełniają warunki dla rodziców zastępczych i są bezpieczni dla dzieci. Pewien niepokój budzi trend spadkowy w przypadku rodzin zastępczych niezawodowych, jednak być może część z nich została przekwalifikowana w rodziny zawodowe lub prowadzących rodzinne domy dziecka. Nie powinno się ignorować zmniejszania się tej liczby rodzin zastępczych, gdyż stanowi ona istotną część systemu wsparcia dla dzieci.

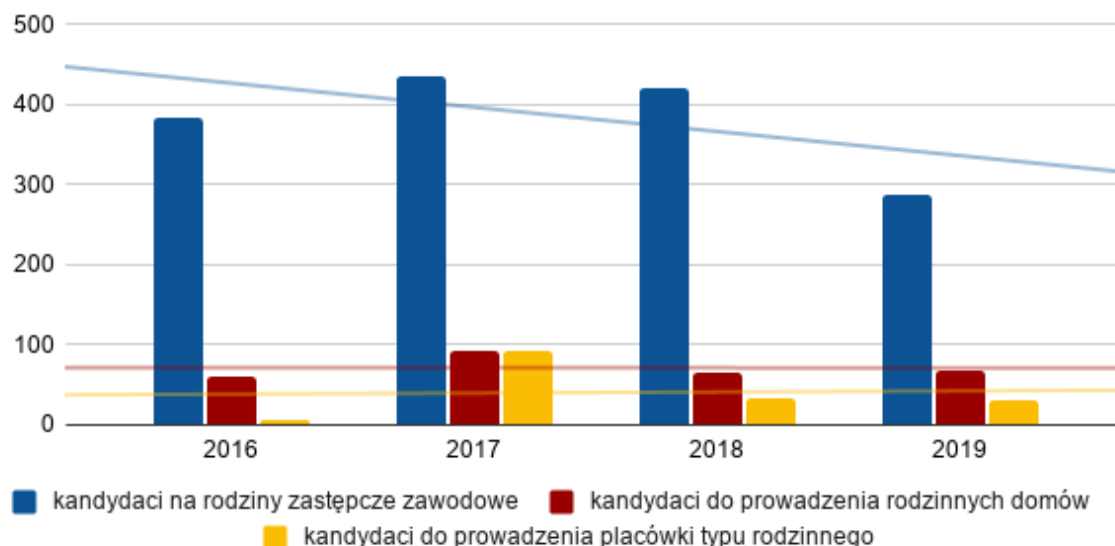
Liczba rodzinnych form pieczy zastępczej w latach 2016-2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z lat 2016-2019 z Informacji Rady Ministrów o realizacji w roku 2019 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2020 r. poz. 821).

Na słuszność tej tezy mogą wskazywać dane o liczbie przeszkolonych kandydatów do sprawowania zawodowej rodzinnej pieczy zastępczej, które obrazuje poniższy wykres.

Kandydaci przeszkoleni do sprawowania zawodowej pieczy zastępczej w latach 2016-2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z lat 2016-2019 z Informacji Rady Ministrów o realizacji w roku 2019 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2020 r. poz. 821).

Dane te pokazują silny trend spadkowy jeśli chodzi o kandydatów na rodziny zastępcze zawodowe, tak duży, że aż wymagający weryfikacji danych oraz głębszych analiz. Liczba kandydatów do prowadzenia rodzinnych domów dziecka i placówek opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego utrzymuje się w zasadzie na niezmiennym poziomie. Według danych GUS w 2019 roku, na 10 tys. ludności Polski przypadało średnio 10 rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka i wskaźnik ten nie uległ zmianie w porównaniu do lat poprzednich. Bez całkowitej oferty, obejmującej poza adekwatnym dofinansowaniem, także wieloaspektowe wsparcie dla wszystkich rodziców zastępczych, a zawodowych rodziców zastępczych w szczególności, nie można raczej liczyć na rzeczywistą realizację procesu deinstytucjonalizacji w ciągu najbliższych lat. Wydaje się to szczególnie istotne z

powodu dużego zapotrzebowania na miejsca w rodzinnej pieczy zastępczej dla dzieci chorych, z niepełnosprawnością czy ze specjalnymi potrzebami, w tym zagrożonych kryzysem zdrowia psychicznego. Jednocześnie ukierunkowanie działań na profesjonalizację rodzicielstwa zastępczego nie powinno zdominować tego, co w rodzinnej pieczy zastępczej jest najważniejsze i co w gruncie rzeczy świadczy o adekwatnej opiece nad dzieckiem, a więc traktowania rodziców zastępczych jak partnerów (nie usługodawców) w oferowaniu dzieciom opieki jak najlepszej jakości i budowaniu systemu wokół dziecka, tak żeby odpowiadał na jego wszystkie potrzeby. Jest to możliwe, według mnie, tylko wtedy jeżeli będziemy konsekwentnie budować prawdziwy wizerunek rodziców zastępczych i kierować działania zachęcające do podjęcia się tej roli do osób, których motywacją jest w pierwszej kolejności pomoc dziecku.

Województwo łódzkie a proces deinstytucjonalizacji

Według danych Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej na koniec 2019 roku w województwie łódzkim funkcjonowało 49 placówek opiekuńczo-wychowawczych innych niż placówki typu rodzinnego (42 socjalizacyjne, 5 interwencyjnych i 2 specjalistyczno-terapeutyczne). Na 31 grudnia przebywało w nich 976 dzieci. Średnia liczba dzieci pod opieką jednej placówki wynosi blisko 20 wychowanków. Oznacza to, że na koniec 2019 roku co najmniej część z nich nie

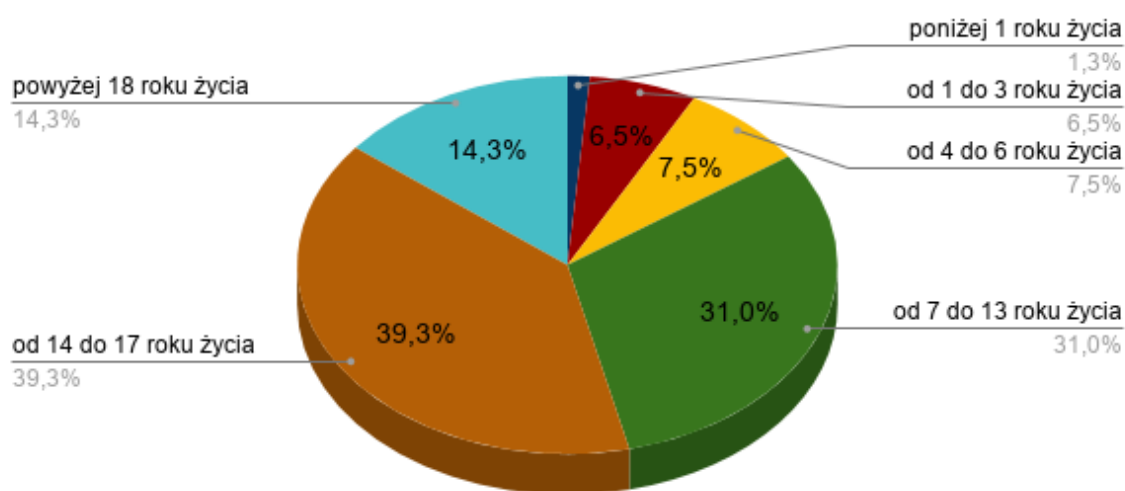
spełniała standardu, który obecnie już obowiązuje (od 1 stycznia 2021 roku)

14 wychowanków pod opieką jednej instytucji. Każdy powiat województwa łódzkiego finansuje pobyt dzieci ze swojego terenu w instytucjonalnej pieczy zastępczej. Te z nielicznych powiatów województwa łódzkiego, które nie mają na swoim terenie placówek opiekuńczo-wychowawczych powierzają dzieci na teren innego powiatu. Stosunkowo najlepiej wyglądają dane dla powiatu poddębickiego, gdzie wydatki na pobyt dzieci w socjalizacyjnej placówce opiekuńczo-wychowawczej są stosunkowo niewysokie, co świadczy o powierzeniu do pieczy instytucjonalnej niewielkiej liczby dzieci. Blisko połowa wydatków na pobyt dzieci w pieczy instytucjonalnej (bez placówek typu rodzinnego) w województwie łódzkim przypada na finansowanie pobytu dzieci z Łodzi, co świadczy o potrzebie długofalowej strategii deinstytucjonalizacji w pierwszej kolejności dla tego miasta. Według danych GUS za rok 2019 wskaźnik liczby dzieci do lat 17 w instytucjonalnej pieczy zastępczej w przeliczeniu na 1 tys. ludności w tym wieku wynosi dla województwa łódzkiego 2,4 i jest wyższy niż średnia dla Polski 2,1. Ponadprzeciętny jest także wskaźnik liczby dzieci w wieku 0–17 lat objętych pieczą zastępczą na 1 tys. ludności w analogicznym wieku: łódzkie 10,4/Polska 8,²⁰.

²⁰ *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2019 r.*, GUS, Warszawa 2020, s. 29.

Wiek dzieci w instytucjach pieczy zastępczej na terenie województwa łódzkiego obrazuje poniższy wykres.

Dzieci w 2019 roku w instytucjonalnej pieczy zastępczej w podziale na wiek

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z lat 2016-2019 z Informacji Rady Ministrów o realizacji w roku 2019 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2020 r. poz. 821).

Mimo, że od 1 stycznia 2020 roku nie powinno się już umieszczać dzieci poniżej 10. roku życia (z wyjątkiem zapisów art 95 ust. 2 *Ustawy o wspieraniu rodziny...*) w instytucjach pieczy zastępczej, nadal znaczący odsetek dzieci jest w tym właśnie wieku. W większości przypadków przyczyną, która o tym zadecydowała jest brak miejsc w rodzinnej pieczy zastępczej lub powierzenie do instytucji razem ze starszym rodzeństwem.

Na terenie województwa łódzkiego działa także Interwencyjny Ośrodek Preadopcyjny Tuli Luli dla najmłodszych dzieci do ukończenia 1. roku życia, w

którym według sprawozdania Fundacji Gajusz w czasie całego roku 2019 mieszkało 42 dzieci, z czego 3 powróciło do rodziny, 22 zostało przysposobionych, a 2 powierzonych do rodzin zastępczych.

Deinstytucjonalizacja wymaga przyjrzenia się także innym placówkom, spoza systemu pieczy zastępczej, co dopełnia obrazu potrzeb na terenie województwa łódzkiego. Z publikacji *„Deinstytucjonalizacja placówek opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą w województwie łódzkim”* wynika, że na koniec 2019 roku w domach pomocy społecznej na terenie województwa łódzkiego przebywało łącznie 22 dzieci w wieku od 0 do 18 lat, przy czym najmłodszy podopieczny miał 2 lata.²¹ Na szczególną uwagę zasługują trzy domy pomocy społecznej na terenie województwa łączące opiekę nad osobami z niepełnosprawnością: dziećmi i młodzieżą oraz dorosłymi, co budzi obawy co do spełniania standardu opieki nad dziećmi.

W kontekście deinstytucjonalizacji oraz nowej perspektywy finansowej warto zwrócić uwagę, że European Network on Independent Living - ENIL i Validity Foundation w 2020 roku zakwestionowały wykorzystywanie środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego zarządzanych przez Instytucję Zarządzającą Województwa Łódzkiego i złożyły formalną skargę na wykorzystywanie ich na budowę, remont, rozbudowę lub modernizację instytucji dla osób z niepełnosprawnościami, w których może przebywać nawet 80 mieszkańców.

²¹ A. Goleczyńska-Grondas, M. Błaszczuk, *Deinstytucjonalizacja placówek opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą w województwie łódzkim*, Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, Łódź 2020, s. 71

W instytucjach systemu edukacji “największą liczbę wychowanków odnotowano w specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych (całodobowo przebywało w nich co najmniej 593 dzieci). (...) Na drugim miejscu pod względem liczby wychowanków znalazły się młodzieżowe ośrodki socjoterapii, w których przebywało co najmniej 498 dzieci i młodzieży. (...) łącznie we wszystkich ośrodkach prowadzonych w systemie edukacji oraz uwzględnionym w tych statystykach zakładzie poprawczym w roku szkolnym 2019/2020 przebywało 1.405 dzieci i młodzieży.”²² Liczba dzieci pod opieką instytucji służby zdrowia w związku z brakiem dostępu do danych może być tylko oszacowana i “można bardzo ostrożnie przyjąć, iż w województwie łódzkim w 2019 roku w hospicjach stacjonarnych i oddziałach medycyny paliatywnej przebywało około 10 dzieci i młodzieży”²³.

Łódzkie, znalazło się w grupie województw, która charakteryzuje się wyższą niż średnia dla Polski wartością wskaźnika dzieci w pieczy zastępczej, a z drugiej strony ponadprzeciętnym udziałem dzieci z rodzinnych form opieki.

Wskaźnik deinstytucjonalizacji, czyli udział procentowy dzieci w rodzinnych formach opieki zastępczej (w tym placówek typu rodzinnego) w liczbie dzieci przebywających w pieczy zastępczej wynosi dla województwa łódzkiego 79,6%, a

²² A. Golczyńska-Grondas, M. Błaszczuk, *Deinstytucjonalizacja placówek opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą w województwie łódzkim*, Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, Łódź 2020, s. 72-74

²³ Tamże s. 74-75

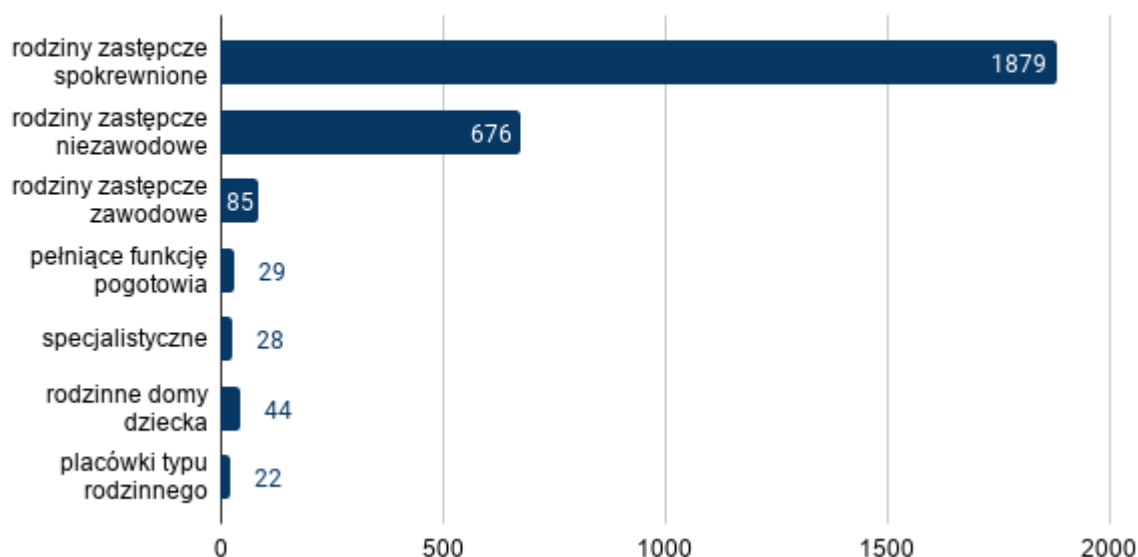
dla Polski 77,6%²⁴. Te dobre dla województwa łódzkiego dane są prawdopodobnie przynajmniej częściowo zasługą zlecenia przez samorządy prowadzenia placówek typu rodzinnego organizacjom pozarządowym, spośród 22 działających na terenie łódzkiego takich placówek aż 16 jest prowadzonych na zlecenie powiatu.

W województwie łódzkim działało na koniec 2019 roku:

- 1.879 rodzin zastępczych spokrewnionych,
- 839 rodzin zastępczych niezawodowych, z czego 33 wychowywały więcej niż 3. przyjętych dzieci,
- 85 rodzin zastępczych zawodowych, których w 2019 roku powstało 5, a 3 zostały rozwiązane i spośród których 19 wychowywało 4 i więcej dzieci,
- niepokojące są dane o rodzinach zastępczych zawodowych o charakterze pogotowia rodzinnego, których liczba wyniosła 29, ale w 2019 roku 4 zostały rozwiązane, a ani jedno nie powstało,
- 28 rodzin zastępczych specjalistycznych i co warto odnotować w 2019 roku powstało 6,
- 44 rodzinne domy dziecka, których utworzono 2, ale 1 rozwiązano.

²⁴ Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2019 r., GUS, Warszawa 2020, s. 29

Podmioty rodzinnej pieczy zastępczej w województwie łódzkim w roku 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z lat 2016-2019 z Informacji Rady Ministrów o realizacji w roku 2019 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2020 r. poz. 821).

Warto zwrócić uwagę, że na terenie województwa łódzkiego funkcjonuje 208 podmiotów zawodowej rodzinnej pieczy zastępczej, co daje średnią niespełna 9 rodzin na powiat. Nie ulega wątpliwości, że znacznie większe potrzeby są w powiatach grodzkich, jednak według danych MRiPS za rok 2019 dwa powiaty na terenie województwa (rawski i wieluński) nie mają żadnej formy zawodowej rodzinnej pieczy zastępczej, ale każdy z nich ma na swoim terenie socjalizacyjną placówkę opiekuńczo-wychowawczą dla 30 dzieci. Istotne wydaje się, że na 24 powiaty

województwa łódzkiego 10 nie ma w pieczy instytucjonalnej żadnego dziecka poniżej 10 roku życia.²⁵

Warto zauważyć, że na terenie województwa łódzkiego działa Regionalny Punkt Diagnostyki i Terapii FASD w Łodzi, w ramach którego świadczona jest bezpłatna pomoc dzieciom z FASD (Spektrum Płodowych Zaburzeń Alkoholowych) oraz ich rodzicom/opiekunom, zamieszkującym na terenie województwa łódzkiego, co stanowi potrzebne i rzadko oferowane przez samorząd wsparcie.

Strategia deinstytucjonalizacji

“Analiza dokumentów krajowych przeprowadzona w kontekście międzynarodowych wskazań, zaleceń, wytycznych dotyczących procesu deinstytucjonalizacji wykazała, że Polska nie dysponuje obecnie zestawem dokumentów, które w sposób spójny, wzajemnie powiązany, jasny i logiczny stanowiłyby ramy procesów deinstytucjonalizacyjnych. Problematyka deinstytucjonalizacji w różny sposób (nie) funkcjonuje w omawianych dokumentach.”²⁶

Wymogi Komisji Europejskiej zmuszają Polskę do podjęcia działań związanych z planowym procesem deinstytucjonalizacji, co jest związane z perspektywą finansową

²⁵ Badanie jednorazowe przeprowadzone przez MRiPS na temat spełniania standardu dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych 2020

²⁶ A. Golczyńska-Grondas, M. Błaszczuk, *Deinstytucjonalizacja placówek opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą w województwie łódzkim*, Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, Łódź 2020, s. 49

2021-2027. Jednym z warunków koniecznych do uzyskania dostępu do środków finansowych z funduszy strukturalnych, jest przygotowanie przez Polskę ram strategicznych wspierających proces deinstytucjonalizacji. Efektem starań, aby spełnić te wymogi była roczna praca grup roboczych złożonych z przedstawicieli organizacji obywatelskich, samorządów regionalnych i przedstawicieli Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej nad treścią Strategii Deinstytucjonalizacji. Wypracowany materiał został przekazany m.in. do tego ministerstwa i jest obecnie wykorzystywany w pracach powołanego przez Minister Rodziny i Polityki Społecznej w styczniu 2021 roku Zespołu do spraw opracowania Strategii deinstytucjonalizacji usług społecznych w Polsce.

Celem głównym Strategii jest zapewnienie do 2040 roku, każdej osobie potrzebującej wsparcia z powodów społecznych, między innymi podeszłego wieku, niepełnosprawności, zdrowia psychicznego, bezdomności - bezpiecznego funkcjonowania w swoim miejscu zamieszkania – w swoim mieszkaniu lub domu – tak długo, jak tego pragnie, zaś dzieciom i młodzieży pozbawionej opieki rodzicielskiej wsparcia w rodzinie.

Ramy strategiczne rozwoju usług społecznych i zdrowotnych, wypracowane przez grupy roboczej obejmują:

- stworzenie całościowego systemu wsparcia umożliwiającego godzenie życia rodzinnego z życiem zawodowym rodzinom z osobami wymagającymi

pomocy w codziennym funkcjonowaniu, w tym osób starszych i z niepełnosprawnościami (wsparcie wytechnieniowe i dzienne, przyjazne prawo pracy),

- rozwój systemu wsparcia osób w środowisku, obejmujący zintegrowane usługi opiekuńcze i opiekę długoterminową ochrony zdrowia, w sposób dogodny dla obywatela, nowe formy wsparcia, oraz reformę rodzinnych domów pomocy, przy zapewnieniu sieci współpracy osób i instytucji,
- rozwój asystencji osobistej dla osób z niepełnosprawnością, aby mogły niezależnie żyć w swojej społeczności lokalnej,
- wspieranie samodzielnego życia poprzez zamieszkiwanie we własnym mieszkaniu lub mieszkaniu wspomagany – jako realnej alternatywy do pobytu w instytucji całodobowej,
- rozbudowa systemu wsparcia rodzin i skoncentrowanie go na zapobieganiu kryzysom w rodzinie i/lub reagowaniu przy pojawianiu się pierwszych symptomów kryzysu,
- zmiana funkcji istniejących instytucji – z długookresowej opieki całodobowej na usługi świadczone w formule środowiskowej,
- zwiększenie liczby rodzin zastępczych oraz liczby rodzin adopcyjnych, zwłaszcza dla dzieci starszych, z niepełnosprawnościami, licznych rodzeństw,

- przekształcenie systemu zdrowia psychicznego w sieć środowiskowych centrów zdrowia psychicznego opartych na trzech filarach: profilaktyka – usługi zdrowotne – usługi społeczne,
- przegląd instytucji i placówek całodobowych (dla dzieci i dorosłych) pod względem ilościowym i jakościowym, powodów pobytu tam osób oraz warunków jakie oferują te placówki,
- wzmocnienie pracowników zawodów pomocowych,
- wskazanie na konieczność skoordynowania działań na poziomie krajowym (pełnomocnik rządu oraz zespół międzyresortowy i międzysektorowy), regionalnym (regionalny ośrodek polityki społecznej i platformy usług społecznych) oraz lokalnym,
- wskazanie na konieczność zapewnienia finansowania, a także uporządkowania dotychczasowych metod finansowania i zintegrowanie finansowania ze środków europejskich i finansowania krajowego, w kierunku trwałości finansowanych zmian.²⁷

²⁷ List otwarty do Prezydenta RP i Prezesa Rady Ministrów w sprawie wsparcia prac nad strategią rozwoju usług społecznych i zdrowotnych oraz procesu deinstytucjonalizacji w Polsce
<https://firr.org.pl/2020/11/10/list-otwarty-do-prezydenta-rp-i-prezesa-rady-ministrow-w-sprawie-wsparcia-prac-nad-strategia-rozwoju-uslug-spoecznych-i-zdrowotnych-oraz-procesu-deinstytucjonalizacji-w-polsce/> dostęp 18 lutego 2021 rok

Wybrane kierunki deinstytucjonalizacji w obszarze “Rodzina, dzieci, młodzież”

- a. Wsparcie spójności funkcjonowania rodzin i ochrony praw dzieci.
- b. Rozwój rodzinnej pieczy zastępczej:
 - Każde dziecko będzie umieszczone w rodzinie (biologicznej, adopcyjnej, zastępczej), która sprawuje nad nim opiekę i pozostaje z nim w bieżącym kontakcie także w sytuacji konieczności czasowego pobytu dziecka w specjalistycznych ośrodkach wsparcia. Instytucje działające obecnie jako całodobowe, pobytu długoterminowego, otworzą się na świadczenie usług w społeczności lokalnej, zmieniając docelowo swoją funkcję na turnusową i krótkoterminową, opartą o jednoczesną systemową pracę z rodziną w oparciu o Plan Pomocy Dziecku i Rodzinie.
 - Dzieci otrzymają wsparcie pełnomocnika, który umożliwi im realizowanie prawa do wyrażania swojego zdania i uczestniczenia w decyzjach, które ich dotyczą (niezależnie od wieku i poziomu rozwoju);
 - Przeprowadzona zostanie lokalna analiza sytuacji dzieci umieszczonych w rodzinnej pieczy zastępczej pod kątem możliwości powrotu do rodziny biologicznej, adopcji oraz w celu zbadania potrzeb dzieci i rodziców zastępczych;

- Będą prowadzone działania mające na celu promowanie rodzicielstwa zastępczego, w szczególności rodzinnej opieki zastępczej nad dziećmi z niepełnosprawnościami i długotrwale chorymi;
- Wprowadzone zostaną wyższe standardy przygotowania kandydatów na rodziców zastępczych;
- Powiaty będą zobligowane do przyjęcia planów działań służących pozyskiwaniu kandydatów na rodziców zastępczych, adekwatnie do potrzeb lokalnych, z uwzględnieniem liczby i potrzeb dzieci potencjalnie zagrożonych powierzeniem do pieczy zastępczej z terenu wszystkich gmin danego powiat; prowadzenie regularnej aktualizacji i ewaluacji realizowanych działań;
- Nastąpią zmiany w kodeksie pracy, które umożliwią uwzględnienie w prawie pracy specyfiki pracy rodzica zastępczego i umożliwienie zatrudnienia na podstawie umowy o pracę oraz wprowadzenie nowych rozwiązań dotyczących poziomu wynagradzania (zwiększenie wynagrodzeń) i rozwoju zawodowego rodziców zastępczych (indywidualna ścieżka kariery i rozwoju aktualizowana raz w roku).

c. Podjęte zostaną działania usprawniające proces usamodzielniania młodzieży.

d. Reforma instytucji całodobowych.

- Nastąpi przegląd instytucji i ich standardów oraz sytuacji dzieci w nich umieszczonych pod kątem możliwości powrotu do rodziny biologicznej, adopcji oraz powierzenia do rodzinnej pieczy zastępczej;
- Przeprowadzona zostanie reforma instytucji całodobowego długoterminowego pobytu, w których przebywają dzieci w kierunku oferty wsparcia dla społeczności lokalnej i zmiany działania na pobyt krótkoterminowy o charakterze wsparcia “treningowo-terapeutyczno-rehabilitacyjnego” z możliwością pobytu całych rodzin.

Przedstawione powyżej bardzo ogólne założenia Strategii Deinstytucjonalizacji nie stanowią jeszcze o ostatecznym kształcie tego dokumentu, ale wyznaczają pewien kierunek prac.

Zwyczajny powiat - studium przypadku - powiat pultuski²⁸

Warto odnotować, że od lat na terenie Polski są nieliczne powiaty ziemskie, które nie powierzają żadnych dzieci, bez względu na wiek, do instytucjonalnej pieczy zastępczej (na terenie powiatu poza nim). Wśród tych powiatów, niezmiennie od lat, znajduje się powiat pultuski położony w województwie mazowieckim. Liczy on ok. 51,6 tys. mieszkańców i na jego terenie położonych jest 7 gmin. Stopa bezrobocia

²⁸ Tekst przygotowany na podstawie Wystąpienia Pokontrolnego Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego WPS-IV.431.1.30.2020.BKR z dnia 14 grudnia 2020 roku

rejestrowanego to 13% /30.11.2020 r./. Na jego terenie nie ma żadnej placówki opiekuńczo-wychowawczej, działa Specjalny Ośrodek Szkolno – Wychowawczy oraz Poradnia Psychologiczno – Pedagogiczna, a także dwa Domy Pomocy Społecznej, w których nie przebywa żadne dziecko oraz Środowiskowy Dom Pomocy Społecznej. Na przestrzeni ostatnich lat na terenie powiatu rosła liczba osób, które korzystają z pomocy społecznej. Najbardziej istotnym problemem było ubóstwo.

W 2019 r. liczba dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej wynosiła 108, poza terenem powiatu w rodzinnych formach pieczy zastępczej umieszczonych było 15 dzieci. Powiat równocześnie zapewniał opiekę zastępczą dla 8 dzieci z innych powiatów. Powodem umieszczeń dzieci w rodzinnej pieczy zastępczej była bezradność rodziców w sprawach opiekuńczo-wychowawczych powiązana z uzależnieniem, głównie od alkoholu. W 2019 r. na terenie powiatu pułtuskiego funkcjonowało 51 rodzin zastępczych, w których przebywało 85 dzieci, w tym: 28 rodzin spokrewnionych mających w pieczy 37 dzieci, 19 rodzin niezawodowych wychowujących 26 dzieci, 3 rodziny zawodowe opiekujące się 15 dzieci i 1 rodzinny dom dziecka, w którym przebywało 8 dzieci. Od 1 stycznia 2019 r. do 9 września 2020 r. 10 osób wystąpiło o uzyskanie kwalifikacji dla rodziców zastępczych niezawodowych, w tym 8 osób, którym sąd już czasowo powierzył pełnienie funkcji rodziny zastępczej niezawodowej.

Koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej z terenu powiatu, w opracowywaniu planów pomocy dziecku, współpracują z asystentami rodziny lub z

podmiotami organizującymi pracę z rodzinami. Praca w celu powrotu dzieci do domu rodzinnego w 2019 roku prowadzona była z 4 rodzinami.

Rodziny zastępcze miały zapewniony dostęp w Centrum Pomocy Rodzinie do specjalistycznej pomocy: psychologicznej, pedagogicznej i prawnej. W 2019 r. i do września 2020 r. łącznie z poradnictwa psychologicznego skorzystało 35 osób, pedagogicznego 12 osób, a prawnego 75 osób.

Spośród rodzin zastępczych zawodowych jedna stanowiła rodzinę pomocową. W Centrum odbywają się spotkania w ramach grup wsparcia dla rodziców zastępczych. Spotkania prowadzone są przez samych uczestników, którzy m. in. wymieniają się swoimi doświadczeniami, udzielają sobie wsparcia emocjonalnego. Natomiast specjaliści: psycholog, pedagog, prawnik mogą występować w roli ekspertów za aprobatą uczestników grupy. W 2019 r. w szkoleniu mającym na celu podnoszenie kwalifikacji rodzin zastępczych pn. *Współczesny nastolatek – profilaktyka i zagrożenia* uczestniczyło 13 osób, w 2020 r. 11 osób uczestniczyło w szkoleniu pn. *Porzucenie* przeprowadzonym przez Fundację Zerwane Więzy z Warszawy w ramach prowadzonego projektu pn. *Odbudowa rodziny i wsparcie pieczy zastępczej w województwie mazowieckim*. Rodziny zastępcze i rodzinny dom dziecka uczestniczą również w organizowanych przez Centrum spotkaniach: okolicznościowych (Mikołajkowym, Walentynkowym), z okazji Dnia Rodzicielstwa Zastępczego, integracyjnych dla rodzin zastępczych, edukacyjnych np. w 2019 roku na temat bezpieczeństwa podczas ferii zimowych (prowadzonego przez KPP).

30 grudnia 2019 r. Rada Powiatu pułtuskiego podjęła uchwałę w sprawie podniesienia wysokości wynagrodzenia dla rodzin zastępczych zawodowych i rodzinnego domu dziecka, odpowiednio 2.600 zł brutto miesięcznie i 3.000 zł brutto miesięcznie.

Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie współpracuje na stałe z:

- Sądem Rejonowym Wydział Rodzinny i Nieletnich w Pułtusku, w zakresie realizacji postanowień, przesyłania ocen sytuacji dzieci przebywających w rodzinnej pieczy zastępczej oraz opinii o zasadności ich pobytu pieczy, występowania z wnioskiem o uregulowanie sytuacji prawnej, dokonywania okresowej sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy,
- Wojewódzkim Ośrodkiem Adopcyjnym, Odziałem Zamiejscowym w Ciechanowie, z zakresie zgłaszania informacji o uregulowanej sytuacji prawnej dziecka, wysyłania opinii, udziału pracowników w posiedzeniach zespołu ds. okresowej sytuacji dziecka,
- pedagogami i wychowawcami szkół z terenu powiatu płońskiego, w zakresie informowania na temat funkcjonowania i osiągnięć szkolnych w placówkach oświatowych oraz w celu wymiany informacji o sytuacji szkolnej dzieci,
- służbą zdrowia, w zakresie przekazywania dokumentacji medycznej, pomocy przy umawianiu wizyt do specjalistów,

- Poradnię Psychologiczno-Pedagogiczną w Pułtusku, w zakresie diagnostyki i terapii dzieci, konsultacji w trudnych sprawach wychowawczych i edukacyjnych dotyczących dzieci umieszczonych w pieczy,
- ośrodkami pomocy społecznej z terenu powiatu pułtuskiego, w tym z asystentami rodzin i pracownikami socjalnymi w zakresie pozyskiwania informacji o sytuacji rodzin biologicznych dzieci przybywających w pieczy, współpracy przy kwalifikacji kandydatów na rodzinę zastępczą, opracowaniu planu pomocy dziecku, dokonywania okresowej sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy.

„Udaje się to przede wszystkim dzięki pracy zespołu ds. pieczy zastępczej, który intensywnie współpracuje z naszymi rodzinami i te miejsca w naszej pieczy zastępczej rodzinnej możemy zabezpieczyć na terenie naszego powiatu. To się udaje skutecznie do tej pory, utrzymujemy ten standard. (...) nie jesteśmy w stanie pomóc innym powiatom, natomiast trochę też tych dzieci z innych powiatów jest.

Jest to bardzo ścisła współpraca jeżeli chodzi o nasze rodziny zastępcze, staramy się być w stałym, dobrym kontakcie, w awaryjnych sytuacjach możemy liczyć na te rodziny, że nam te dzieciaki zabezpieczą, no bo wychodzimy z założenia, że jednak rodzina zastępcza jest najlepszą formą pomocy dla dzieci. (...) Były powroty dzieci pod opiekę rodziców i to jest (wynik) bardzo intensywnych naszych

działań, współpracy z instytucjami sądem, ośrodkami pomocy społecznej, bez tego nie byłoby to możliwe. (...),- mówi pani Marta Moroza, Dyrektor PCPR w Pułtusku²⁹.

Powiat pułtuski został przeze mnie wybrany do analizy głównie ze względu na to, że udaje mu się od wielu lat nie powierzać dzieci do pieczy instytucjonalnej, mimo, że coraz trudniej pozyskiwać kandydatów na rodziców zastępczych. Problemy występujące na terenie tego powiatu a także struktura rodzinnych form pieczy zastępczej wydaje podobna do wielu innych powiatów. Mimo, że trudno jednoznacznie wskazać jakie są źródła sukcesu i konsekwencji w niepowierzaniu dzieci do pieczy instytucjonalnej jest on dowodem na to, że jest to możliwe na przestrzeni wielu lat.

Projekty w województwie kujawsko-pomorskim - studium przypadku³⁰

W latach 2016-2020 w województwie kujawsko-pomorskim zostały zrealizowane dwa projekty „Rodzina w Centrum” i „Rodzina w Centrum 2”. W każdym przypadku liderem był Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Toruniu, a partnerami Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie oraz Ośrodki Pomocy Społecznej w powiatach grodzkich. Działania były współfinansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014-2020.

²⁹ *Małe dziecko - mały kłopot?* – maluchy w pieczy zastępczej, webinar Koalicji na rzecz Rodzinnej Opieki zastępczej <https://www.facebook.com/KoalicjaRodzinnejOpiekiZastepczej/videos/389039202352180>

³⁰ więcej <http://www.rodzinawcentrum.rops.torun.pl>

Program opierał się na trzech filarach:

I filarem było bezpośrednie wsparcie dla rodzin zastępczych oraz przeżywających trudności w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych.

W każdym powiecie województwa zostały utworzone i funkcjonują Centra Wsparcia Rodzin (łącznie 23). Zatrudniają one specjalistów, których zadaniem jest diagnoza sytuacji rodziny, określenie planu wsparcia i realizacja zaplanowanych działań. Ośrodki oferują, przede wszystkim rodzinom zastępczym, bogaty wachlarz różnych form wsparcia:

- specjalistyczne poradnictwo,
- mediację,
- superwizję,
- terapię dla rodzin,
- warsztaty podnoszące kompetencje,
- grupy wsparcia/grupy samopomocowe,
- szkolenia dla wolontariuszy.

Zajęcia warsztatowe są także skierowane do dzieci i młodzieży i mają na celu nabycie takich umiejętności jak:

- odreagowywania napięć emocjonalnych,
- budowania poczucia bezpieczeństwa i zaufania do otaczających osób,

- dostrzegania potrzeb własnych i drugiego człowieka,
- komunikacyjnych, interpersonalnych i pełnienia ról społecznych
- podnoszenia samooceny.

II filarem były działania edukacyjne skierowane do szerokiego kręgu społeczności lokalnych, w tym dochodzenie do standardu placówek opiekuńczo-wychowawczych.

III filarem projektu było przede wszystkim podnoszenie kompetencji pieczy zastępczej, prowadzących rodzinne domy dziecka, dyrektorów 14 osobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz rodziców zastępczych.

W tym roku Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Toruniu rozpoczął projekt „Rodzina w Centrum 3”.

Podsumowanie

Województwo łódzkie stoi przed ogromnym wyzwaniem i chociaż problemy są skoncentrowane głównie w powiatach grodzkich to konieczna jest spójna wizja i realizacja planowych działań w obszarze deinstytucjonalizacji. Raczej nieuniknione jest, że powiaty ziemskie będą musiały wesprzeć miasta w pozyskiwaniu miejsc w rodzinnej pieczy zastępczej. Po już prowadzonych kampaniach widać, że mimo intensywnych działań promocyjnych i wdrażania nowych mechanizmów wsparcia dla rodziców zastępczych i powierzonych dzieci, wciąż brakuje kandydatów do sprawowania rodzinnej pieczy zastępczej i braki te szczególnie dotkliwe są w samorządach, gdzie duża grupa dzieci przebywa w instytucji. Uwzględnienie w procesie deinstytucjonalizacji także innych instytucji niż placówki pieczy zastępczej

jeszcze spotęguje te problemy. Jest to wyzwanie, które wymaga współpracy i szerokiej koalicji na rzecz deinstytucjonalizacji. Dlatego konieczne jest stworzenie regionalnej strategii deinstytucjonalizacji wraz ze wskazaniem kamieni milowych, które posłużą do badania efektywności podjętych działań, jak i źródeł finansowania zmian oraz zaangażowanie liderów zmiany.